

Летов С.328 “Смоліки” у 1-й розвідувальній [6, с. 425]. Зважаючи на це, 17 жовтня останні словацькі авіапідрозділи були відкликані на батьківщину.

За час перебування на Східному фронті, протягом червня – жовтня 1941 р. словацькі пілоти здійснили 3275 бойових вильотів, дві третини з яких були розвідувальними та зв’язковими. Винищувачі виконали 1119 вильотів, брали участь у 58 повітряних боях, у ході яких збили 6 машин противника [3, с. 4–5]. Головним висновком, який зробило командування на основі бойового використання словацьких ВПС на фронті, стало усвідомлення нагальної необхідності переозброєння повітряних підрозділів сучаснішою військовою технікою. Це було здійснено у першій половині 1942 р., після чого словацькі пілоти знову вирушили на Східний фронт.

1. Rajlich J. *Slovenšti letči 1939–1945*. – Kolin, 1991. 2. Rajlich J. *Slovenske Vzdušne Zbrane // Sojusznicy Luftwaffe. Cz. I*. – Warszawa, Lampart, 1997. 3. Bystrycky J. *Taženie slovenskej armady na vychodnom fronte w roku 1941 // Vojenska Historia. Bratislava*. – 1998. – № 2. 4. Olejko A. *Działania lotnicze w pasie karpackim w latach 1914–1947*. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 5. Olejko A. *Słowackie epizody z polskiego Podkarpacia. Dębica, BUKSS*, 2004. 6. Земфилов М. *Асы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе. Венгрия, Румыния, Болгария, Хорватия, Словакия, Испания*. – М.: Издательство АСТ, 2003. 7. Марьина В.В. “Ворота на Балканы”. *Словакия в геополитических конструкциях СССР и Германии. 1939–1941 // Война и политика. 1939–1941 / Отв. ред. А.О. Чубарьян, Г. Городецкий*. – М.: Наука, 2000. 8. Petrik J., Olejko A. *Karpackie niebo 1939*. – Dębica, 2000. 9. Інтернет сайт “Робоче-Крестьянская Красная армия” (<http://rkka.ru/ihandbook.htm>).

УДК 356.169

А.І. Сташко

Національний університет “Львівська політехніка”,
Військовий інститут

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЯЛТИНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

© Сташко А.І., 2005

Висвітлено хід воєнних дій під час Другої світової війни на Східному та Західному фронтах у 1944–1945 рр., основні підсумки та значення Кримської конференції для повоєнного світового устрою. Проведено аналіз воєнно-стратегічного значення завершального етапу Другої світової війни для розвитку воєнного мистецтва, озброєння, бойової техніки та організації союзницьких військ.

The course of hostilities on the eastern and western fronts in the period of the Second World War in 1944–1945, the main results and importance of the Crimean Conference to the post-war system of the world have been highlighted in the article. The analysis of military strategic role of the final stage of the Second World War for the development of military skills, armament, fighting machines and organization of allied troops has been carried out

Протягом Другої світової війни і, зокрема, на завершальному її етапі за участі глав держав антигітлерівської коаліції відбулися три міжнародні конференції, присвячені встановленню повоєнного світового устрою.

У Тегерані (28 листопада – 1 грудня 1943 р.) Ф. Рузвельт, Й. Сталін та У. Черчілль обговорювали насамперед проблему досягнення перемоги над Третім рейхом, у Ялті (4–11 лютого 1945 р.) приймалися основні рішення про майбутній поділ світу між країнами-переможцями, у Потсдамі (липень–серпень 1945 р.) союзники вирішували питання мирної облаштованості і поділу Німеччини [2, с. 183].

Рішення Ялтинської (Кримської) конференції союзних держав – другої з трьох зустрічей лідерів країн антигітлерівської коаліції – Великобританії, СРСР і США – мали найбільше значення для підвищення міжнародного статусу України, встановлення сучасних територіальних меж.

На той час крах нацизму сумнівів уже не викликав, і перемога над Німеччиною була лише питанням часу – внаслідок могутніх наступальних ударів радянських військ і висадження союзних військ у Нормандії воєнні дії були перенесені на німецьку територію і війна вступила в завершальну стадію. Доля Японії теж не викликала особливих питань, оскільки США вже контролювали майже весь Тихий океан. Союзники розуміли, що в них є унікальний шанс розпорядитися історією Європи по-своєму, оскільки вперше в історії практично вся Європа знаходилася в руках лише трьох держав.

Ялтинська конференція керівників урядів трьох союзних держав антигітлерівської коаліції в Другій світовій війні 1939–1945 (СРСР, США і Великобританії) відбулася за участі голови РНК СРСР Й.В. Сталіна, президента США Ф.Д. Рузвельта і прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля, а також міністрів закордонних справ, начальників вищих штабів та інших радників. “Велика трійка” (Сталін, Рузвельт і Черчілль) зібралася 4–11 лютого 1945 р. в Лівадійському палаці біля Ялти. На Ялтинській конференції було погоджено плани остаточного розгрому Німеччини, визначено ставлення до Німеччини після її беззастережної капітуляції, намічено основні принципи спільної політики стосовно післявоєнного устрою світу, обговорено ряд інших питань [2, с. 207].

Перед Ялтою британська й американська делегації зустрілися на Мальті. Ф. Рузвельт мав намір продовжувати співробітництво із СРСР. На його думку, Великобританія була імперіалістичною державою, а ліквідацію колоніальної системи Ф. Рузвельт вважав одним із пріоритетів післявоєнного врегулювання. США вели дипломатичну гру: з одного боку, Великобританія продовжувала залишатися їхнім найближчим союзником і атомний проект здійснювався з відома Лондона, але таємно від Москви; з іншого боку, радянсько-американське співробітництво давало можливість здійснити глобальне регулювання системи міжнародних відносин.

Усі рішення Ялтинської конференції загалом стосувалися двох проблем. По-перше, було потрібно провести нові державні кордони на території, ще недавно окуповані Третім рейхом. Одночасно потрібно було встановити неофіційні, але загальновизнані усіма сторонами демаркаційні лінії між сферами впливу союзників, що було розпочато ще в Тегерані. По-друге, союзники прекрасно розуміли, що після зникнення спільного ворога вимушене об'єднання Заходу і більшовиків утратить усілякий сенс, а тому поставала необхідність проведення процедур, що гарантуватимуть незмінність проведених на карті світу розмежувальних ліній.

Проблема поділу державних кордонів європейських країн стала ключовою у роботі Ялтинської конференції. Рузвельту, Черчіллю і Сталіну вдалося знайти спільну мову практично з усіх питань.

У Ялті, як і в 1943 на Тегеранській конференції, знову розглядалося питання про долю Німеччини. Черчілль запропонував відокремити від Німеччини Пруссію й утворити Південно-німецьку державу зі столицею у Відні.

Було прийнято принципове рішення про окупацію і поділ Німеччини на окупаційні зони і про виділення Франції своєї зони. Сталін і Рузвельт погодилися з тим, що Німеччина повинна бути поділена. Однак, прийнявши це рішення, союзники не установили ні орієнтовні територіальні контури, ні процедуру поділу. Рузвельт і Черчілль запропонували виділити Франції зону окупації в Німеччині, причому Рузвельт підкреслив, що американські війська не залишаться в Європі довше ніж два роки. Але Сталін не хотів надавати це право Франції. Рузвельт спочатку з ним погодився, однак згодом заявив, що якщо увести Францію в Контрольну Комісію, яка повинна керувати окупованою Німеччиною, то це змусить французів йти на поступки. Сталін, якому пішли назустріч в інших питаннях, погодився на таке рішення.

Конкретне врегулювання питання щодо зон окупації Німеччини було досягнуто ще до Кримської конференції і зафіксовано в “Протоколі Угоди між урядами СРСР, США і Об'єднаного Королівства про зони окупації Німеччини і про керування “Великим Берліном” від 12 вересня 1944 року [2, с. 195]. Це рішення визначило розкол країни на довгі десятиліття: на території радянської зони 7 жовтня 1949 р. було утворено Німецьку Демократичну Республіку після того, як інші німецькі землі були злиті у Федеративну Республіку Німеччину.

Учасники Кримської конференції заявили, що їхньою непохитною метою є знищення німецького милітаризму і нацизму і створення гарантій того, що “Німеччина ніколи більше не зможе порушити світ”, “роззброїти і розпустити всі німецькі збройні сили і назавжди знищити німецький генеральний штаб”, “вилучити або знищити все німецьке військове устаткування, ліквідувати або взяти під контроль усю німецьку промисловість, що могла б бути використана для військового виробництва; піддати всіх злочинців війни справедливому і швидкому покаранню; стерти з лиця землі нацистську партію, нацистські закони, організації й установи; усунути всякий нацистський і милітаристичний вплив із суспільних установ, з культурного й економічного життя німецького народу”. Разом з тим у комюніке конференції підкреслювалося, що після викорінення нацизму і милітаризму німецький народ зможе зайняти гідне місце в співтоваристві націй.

Конференція обговорила ряд питань щодо європейських держав.

Сталін не заперечував проти британо-американського контролю над Італією, у якій усе ще йшли бої.

Було обговорено і споконвічне балканське питання, зокрема ситуація в Югославії і Греції. Вважається, що Сталін дозволив Великобританії вирішувати долю греків. У Греції йшла громадянська війна, у яку втрутилися британські війська на стороні, що протистояла комуністам, у результаті чого зіткнення між комуністичними і прозахідними формуваннями в цій країні були вирішені на користь останніх. У Ялті Сталін підтвердив домовленість, досягнуту з Черчіллем у жовтні 1944 у Москві, розглядати Грецію як суто британську сферу впливу.

Великобританія і СРСР, знову ж відповідно до жовтневих домовленостей, підтвердили паритет у Югославії, де керівник югославських комуністів Йосиф Броз Тито домовлявся з прозахідним югославським лідером Шубашичем про контроль над країною. Було фактично визнано, що владу в Югославії одержать промосковські загони Йосипа Броз Тито, яким, щоправда, рекомендували взяти в уряд “демократів”. Але практичне врегулювання ситуації в Югославії складалося не так, як цього хотілося Черчіллю. Англіїців турбували також питання територіального врегулювання між Югославією, Австрією й Італією. Було вирішено, що ці проблеми обговорюватимуться по звичайних дипломатичних каналах.

Аналогічне рішення було прийнято і щодо претензій американської і британської сторін у зв'язку з тим, що СРСР не консультувався з ними про вирішення проблем післявоєнного устрою Румунії і Болгарії. Ситуація в Угорщині, де радянська сторона також виключила західних союзників із процесу політичного врегулювання, докладно не обговорювалася [4, с. 389].

Питання щодо України, яка не мала статусу незалежної держави, на Ялтинській конференції окремо розглядатися не могло. Однак під час дискусії навколо територіальних меж Польщі вирішувалися ключові моменти щодо лінії західного кордону України у складі СРСР. Сталін мав намір будь-яким шляхом зміцнити західний кордон. Треба було вирішити проблему Польщі, що понад триста років відчувала ворожість до Росії. Його турбувала також ворожість польського уряду в Лондоні. 30 липня 1941 року радянський посол Іван Травневий підписав договір з лідером поляків у Лондоні Владиславом Сікорським, за яким той повинен був сформувати з польських ув'язнених у Росії армію з польським командувачем, але під радянським верховним командуванням для участі в бойових діях проти Німеччини. У Росії почалося формування польської армії на чолі з генералом В. Андерсом. До грудня 1941 року в ній нараховувалося 73 415 поляків. Однак росіяни дуже сумнівалися, що ця армія, очолювана антиросійськи налаштованими офіцерами, коли-небудь буде боротися пліч-о-пліч з червоною армією проти спільного ворога. Дійсно, у найважчі місяці, коли їхня допомога була б найбільш корисною, поляки під усілякими приводами відмовлялися відправлятися на фронт. Коли Черчілль запропонував відправити поляків через Іран на Західний фронт, Сталін погодився. Росіяни оцінили від'їзд поляків напередодні Сталінградської битви як дезертирство перед загрозою наступу ворога і демонстрацію ненависті поляків до Росії.

Сталін розумів, що вікова ворожість між двома націями не може зникнути моментально, але він також не міг дозволити, щоб на кордоні з Росією відродилася недружня Польща на чолі з антиросійськими лідерами Сікорським та Андерсом. У Росії утворився Союз польських патріотів.

У квітні 1943 року німці оголосили, що в Катині біля Смоленська вони знайшли масові поховання розстріляних НКВС навесні 1940 року 12 500 польських офіцерів та унтер-офіцерів. Радянський уряд відкинув ці звинувачення і розірвав стосунки з поляками в Лондоні, назвавши їх агентами імперіалізму і Німеччини. Водночас було посилено підтримку Союзу польських патріотів. З лояльних до Радянського Союзу поляків була створена дивізія імені Тадеуша Костюшка чисельністю 15 тисяч чоловік. У жовтні 1943 року вона вже боролася пліч-о-пліч з червоною армією.

На Тегеранській конференції Сталін відкрито виклав своє бачення вирішення польського питання після війни. Черчілль погодився, що кордон повинен проходити по Одеру, а Львів повинен увійти до складу Радянського Союзу.

На Ялтинській конференції учасники – глави союзних держав повернулися до обговорення польського питання. На той час усю територію Польщі контролювали радянські війська, тут було утворено прокомуністичний уряд.

Рузвельт, підтриманий Черчіллем, запропонував, щоб СРСР повернув Польщі Львів. Сталін повторив раніше погоджену позицію: західна границя Польщі повинна бути пересунута на захід, східна – проходити по лінії Керзона, а тому Львів повинен залишитися на території СРСР.

Східна границя Польщі визначалася по лінії Керзона; територіальні збільшення за рахунок Німеччини були згадані розпливчато. Остаточне визначення західної границі Польщі відкладалося до наступної конференції.

Обриси Польщі після Другої світової війни кардинально змінилися. Польща, що перед війною була найбільшою країною Центральної Європи, різко зменшилася і зрушилася до заходу і півночі. До 1939 року її східна границя знаходилася практично під Києвом і Мінськом, так до того ж поляки володіли Віленським регіоном, який тепер увійшов до складу Литви. Західна ж границя з Німеччиною знаходилася на схід від Одера, при цьому значна частина балтійського узбережжя також належала Німеччині. На сході довоєнної території поляки були національною меншістю серед українців і білорусів, тоді як частина територій на заході і півночі, населених поляками, знаходилася під німецькою юрисдикцією [4, с. 353].

Україна не була незалежним суб'єктом міжнародного права, і тому всі питання, що стосувалися її, СРСР розглядав і вирішував на міжнародній конференції у контексті власних інтересів та безпеки. Встановлення лінії західного кордону України визначалося передусім геополітичними інтересами СРСР, хоча повернення етнічних земель гарантувало об'єднання українського народу в одній державі. Західний кордон Радянського Союзу з Польщею було визначено по так званій “лінії Керзона”, встановленій ще 1920 року, з відступом від неї в деяких районах від 5 до 8 км на користь Польщі. Фактично границя повернулася до стану на момент поділу Польщі між Німеччиною і СРСР за пактом Молотова-Ріббентропа 1939 року.

Однак польські кордони, уже обговорені в Тегерані, західних лідерів не турбували. У дійсності поставала інша проблема – післявоєнний політичний устрій Польщі. Хоча Польща на той час уже шостий рік перебувала під владою Німеччини, у Лондоні існував тимчасовий уряд цієї країни у вигнанні, що був визнаний і СРСР, а тому лондонський уряд цілком міг претендувати на владу у своїй країні після закінчення війни. На думку Сталіна, варшавський уряд Польщі не повинен був мати ніяких контактів з лондонським. Черчілль заявив, що, за його відомостями, прорадянський уряд представляє погляди не більше третини поляків, ситуація може призвести до кровопролиття, арештів і депортацій. Рузвельт запропонував створити президентську раду в Польщі для формування польського уряду, що складатиметься з представників різних сил, однак незабаром зняв свою пропозицію. Після довгих дискусій було вирішено реорганізувати тимчасовий польський уряд на “широкій демократичній основі” і провести якомога швидше вільні вибори. Усі три держави зобов'язалися встановити дипломатичні стосунки з реорганізованим урядом. Сталін зумів домогтися від союзників згоди на створення нового уряду в самій Польщі і пообіцяв ввести до тимчасового уряду деяких “демократичних” лідерів із самої Польщі та з польських емігрантських кіл. Це рішення, реалізоване в присутності радянських військ, дало змогу СРСР надалі без особливих зусиль сформувати у Варшаві зручний для себе політичний режим.

Фактично рішеннями щодо польського питання, про інші держави Європи в Ялті було підтверджено, що Східна Європа залишається в радянській, а Західна Європа і Середземномор'я – в англо-американській сфері впливу.

Союзникам була потрібна міждержавна організація, здатна запобігти спробі змінити встановлені границі сфер впливу. Саме на конференціях переможців у Тегерані і Ялті і на проміжних переговорах у Думбартон-Оксі була сформована ідеологія Організації Об'єднаних Націй.

Було домовлено, що в основу діяльності ООН при вирішенні кардинальних питань забезпечення миру буде покладено принцип одноголосності великих держав – постійних членів Ради Безпеки, що мали право вето. Радянська сторона погодилася з американськими пропозиціями, відповідно до яких постійний член Ради Безпеки не міг брати участі у голосуванні в тому випадку, якщо питання стосувалося країни, що була її членом. Рузвельт сприйняв радянську поступку з вдячністю.

Сталін домогся згоди партнерів на те, щоб у числі засновників і членів ООН був не тільки СРСР, але й Україна і Білорусія. Радянську пропозицію про членство радянських республік у майбутній ООН було прийнято, однак їхня кількість була обмежена двома [2, с. 196]. Молотов спочатку пропонував дві-три – Україну, Білорусію і Литву, – мотивуючи це тим, що Британська Співдружність представлена в повному складі.

Було вирішено провести установчу конференцію ООН у США в квітні 1945 р. Саме в ялтинських документах з'явилася дата “25 квітня 1945 року” – дата початку Сан-Франциської конференції, на якій було призначено виробити Статут ООН [1, с. 179].

Рузвельт серйозно ставився до принципу опіки ООН над колоніальними територіями. Коли американська сторона представила відповідний документ, Черчілль заявив, що не допустить втручання в справи Британської імперії. Як, запитував Черчілль, апелюючи до СРСР, поставився би Сталін до пропозиції інтернаціоналізувати Крим? Американська сторона заявила, що малися на увазі території, відвойовані у ворога, наприклад, острови в Тихому океані [1, с. 179]. Погодилися на тому, що американська пропозиція поширюється на підмандатні території Ліги Націй, території, відібрані в супротивника, і території, що добровільно погодяться на нагляд з боку ООН.

ООН стала символом і формальним гарантом повоєнного світоустрою, авторитетною й інколи навіть досить ефективною організацією для вирішення міждержавних проблем. При цьому країни-переможниці і надалі воліли вирішувати дійсно серйозні питання своїх взаємин шляхом двосторонніх переговорів, а не в рамках ООН. ООН також не змогла перешкодити війнам, що і США, і СРСР вели протягом наступних десятиліть.

Американська сторона представила на конференції документ під назвою “Декларація про звільнену Європу”, у якій проголошувалися демократичні принципи [3, с. 15]. Декларація визначила принципи політики переможців на відвойованих у супротивника територіях. Глави союзних урядів, зокрема брали на себе зобов'язання погоджувати один з одним свою політику для вирішення політичних і економічних проблем звільнених країн у період “тимчасової” нестабільності. Союзники повинні були створювати умови для встановлення демократичних форм правління через вільні вибори. Декларація проголошувала відновлення суверенних прав народів цих територій, а також право союзників спільно “допомагати” цим народам “поліпшувати умови” для здійснення цих самих прав. У декларації говорилося: “Установлення порядку в Європі і перебудова національно-економічного життя повинно бути досягнуто таким шляхом, що дасть змогу звільненим народам знищити останні сліди нацизму і фашизму і створити демократичні установи за їх власним вибором”.

Ідея про спільну допомогу, як і очікувалося, пізніше не стала реальністю: кожна держава-переможниця мала владу лише на тих територіях, де розташовувалися її війська. У результаті кожний з колишніх союзників у війні почав після її закінчення старанно підтримувати своїх власних ідеологічних союзників. Європа за кілька років розділилася на слухняний Москві соціалістичний табір і Західну Європу, де Вашингтон, Лондон і Париж намагалися протистояти комуністичним настроям [3, с. 16].

“Декларація про звільнену Європу” так і не була реалізована на практиці.

Окремим документом було принципово вирішено долю Далекого Сходу. На Ялтинській конференції було укладено угоду про вступ СРСР у війну проти Японії через два-три місяця після закінчення війни в Європі. В обмін на участь радянських військ у кампанії проти Японії Сталін одержав

від США досить великі поступки. У ході окремих переговорів Сталіна з Рузвельтом і Черчіллем було досягнуто домовленостей про посилення позицій СРСР на Далекому Сході. Сталін висунув такі умови: збереження статусу Монголії як сателіта Москви, повернення Росії Південного Сахаліну і ближніх островів, втрачених ще в російсько-японській війні, інтернаціоналізація порту Далянь (Дальний), повернення СРСР військово-морської бази в Порт-Артурі, що раніше належала Росії, спільне радянсько-китайське володіння Китайсько-Східною Залізницею (КВЖД) і Південно-Монгольською Залізницею (ЮМЖД), передача СРСР Курильських островів. З усіх цих питань із західної сторони ініціатива поступок належала Рузвельту. Основна вага військових зусиль проти Японії припадала на США, і вони були зацікавлені в якнайшвидшому виступі СРСР на Далекому Сході.

Радянська сторона підняла питання про репарації (вивіз устаткування і щорічні платежі), що повинна заплатити Німеччина за заподіяні збитки. Однак суму репарацій установлено не було, оскільки проти цього заперечила британська сторона. Американці ж доброзичливо сприйняли радянську пропозицію визначити загальну суму репарацій у 20 мільярдів доларів, з яких 50 відсотків повинні були бути виплачені СРСР.

Рішення Ялтинської конференції багато в чому визначили післявоєнний устрій Європи і світу. Створений у Ялті біполярний світ і твердий поділ Європи на Схід і Захід збереглися на піввіку, аж до руйнації соціалістичної системи наприкінці 1980-х – початку 1990-х років, що говорить про стійкість цієї системи. Ялтинська система розвалилася лише з падінням одного з центрів, що забезпечував рівновагу сил. Буквально за два-три роки, на межі 1980—1990-х років “Схід”, що уособлював СРСР, зник з карти світу. З того часу границі сфер впливу в Європі визначаються лише поточним розміщенням сил [3, с. 19]. Такий світ менш стабільний, ніж колишня тверда конструкція, що в багатьох випадках призвело до кровопролитних конфліктів. У той самий час велика частина Центральної і Східної Європи досить спокійно пережила зникнення колишніх демаркаційних ліній, а Польща, Чехія, Угорщина і країни Балтії навіть змогли вмонтуватися в нову картину світу в Європі.

Україна як незалежна держава також йде шляхом євроінтеграції, входження в європейські та євроатлантичні політичні, економічні, військові структури. Фундаментальні основи сучасного міжнародного статусу як країни-засновниці і члена ООН з 1945 року, державні кордони, що об’єднують споконвічні українські землі, ґрунтуються на рішеннях Ялтинської конференції.

1. *Маруцак М.Й. Історія дипломатії ХХ ст.: Курс лекцій. – Львів, 2003. – 304 с.* 2. *Цветков Г.М. Міжнародні відносини і зовнішня політика. 1917–1945 роки. – К., 1997. – 232 с.* 3. *Монжолова В.А. та ін. Міжнародні відносини і зовнішня політика з 1945 по 1970-ті роки. – К., 1999. – 558 с.* 4. *Жан-Батіст Дюрзель. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1999. – 903 с.*